

Чуч. 2005 – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

Чуч. 2011 – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.

Список використаної літератури

1. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища : [монографія] / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.

Анотація

Проаналізовано прізвища жителів міста Нововолинська Волинської області, які вказують на психічні властивості або поведінку людини. З'ясовано, що базові апелятиви виражали в основному негативну оцінку.

Ключові слова: *антропонім, прізвище, прізвисько, апелятив.*

Аннотация

Проанализированы фамилии жителей города Нововолинск Волинской области, которые указывают на психические свойства или поведение человека. Определено, что базовые аппелятивы выражали в основном негативную оценку.

Ключевые слова: *антропоним, фамилия, прозвище, аппелятив.*

Summary

The surnames of citizens of Novovolynsk, Volyn region, which indicate for psychological qualities and behavior of a person had been analyzed. It was proved, that basic appellatives usually indicated negative mark.

Key words: *anthroponym, surname, nickname, appellative.*

УДК 81'373. 232

Царалунга І. Б.

Хмельницький національний університет

АНТРОПОНІМІКОН ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII ст.

Антропонімія давніх писемних пам'яток є важливою складовою ономастикону. На сучасному етапі українська антропоніміка має значні здобутки у вивченні антропонімічних систем. Власні назви осіб комплексно проаналізовані у межах окремих історико-етнографічних регіонів: Закарпаття (П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Лемківщини кінця XVII – поч. XIX ст. (С. Панцьо), Опілля (Г. Панчук), Буковини (Л. Кракалія, Л. Тарновецька), Тернопільщини

(Г. Бачинська, Н. Свистун, С. Шеремета), Верхньої Наддністрянщини (І. Фаріон), Середнього Полісся (І. Козубенко), правобережного Побужжя (Т. Космакова), Західного Поділля (Н. Рувьова), Лубенщини (Л. Кравченко), Середньодніпровського Лівобережжя (В. Шевцова), Середньої Наддніпрянщини (І. Сухомлин), південно-східної України (В. Горпинич, Т. Марталога, В. Познанська).

На широкому діахронному матеріалі здійснені розвідки М. Худаша, М. Сенів, С. Пахомової. У рамках певних синхронних зрізів виконані антропонімійні дослідження Л. Гумецької (XIV – XV ст.), М. Демчук (XIV – XVII ст.), Р. Керсти, І. Єфименко (XVI ст.), Р. Осташа, С. Бевзенка, О. Добровольської, І. Сухомлина, В. Франчук, А. Залеського (XVII ст.), О. Неділько, В. Шевцової (друга пол. XVII – перша пол. XVIII ст.), В. Денисюка (друга пол. XVII – XVIII ст.), І. Фаріон (кінець XVIII – поч. XIX ст.), С. Глушика (1765 – 1769 рр.), Л. Гарновецької (перша пол. XIX ст.), Л. Яшук (XVI – XVII ст.). Джерельною базою хронологічних студій слугують пам'ятки ділової та побутової писемності – актові книги, грамоти, метрики, погосподарські книги, козацькі реєстри, описи, переписи населення, ревізії тощо. Особливу цінність становлять документи, які ще не були об'єктом лінгвістичних досліджень, оскільки вони вводять у наукових обіг нові мовні факти, дають відомості для висновків про формування системи власних назв української мови.

Матеріал для нашої рзвідки взято із Виживівської актової книги – маловивченої пам'ятки українського ділового письменства XVII ст. Вибір джерела дослідження зумовлений, насамперед, тим, що вперше у центрі мовознавчих пошуків – власні назви осіб середньовічного м. Вижива (сучасне с. Нова Вижива Старовиживівського р-ну Волинської обл.). Антропонімікон Західного Полісся частково був предметом наукових зацікавлень Г. Аркушина, Л. Лісової, В. Покальчука, Н. Шульської [1; 2; 7; 5; 12], проте антропоніми Виживівської актової книги досі не вивчалися. Зокрема, в опрацьованих ста справах пам'ятки зафіксовано понад триста власних особових назв різної структури.

Як свідчать репрезентовані антропоніми, найменування осіб у виживівчан XVII ст. було неунормованим і здійснювалося у довільний спосіб. За кількістю структурних одиниць виділяємо одночленні, двочленні і тричленні найменування. Окрему групу номенів становлять так звані „описові” найменування, які ідентифікують особу за допомогою

апелятивного опису (Керста, с. 37). Інша їх назва – мішані, або антропонімічно-апелятивні іменування [10, с. 110].

Одночленні іменування використовувалися вижвівськими писарями досить часто. Із чоловічих назв осіб цього виду фіксуємо християнські (церковні) імена містян, повні, усічені, ускладнені суфіксами: *Есипъ* 146, *Іанъдръѣ* 161, *Лавринъ* 162, *Мартынъ* 145 зв., *Павло* 160, *Петръ* 141, *Трохимъ* 154 зв., *Хаскель* 144 зв., *Іакубъ* 140; *Васко* 141 зв., *Гапонъ* 188 зв., *Киръ* 179, *Марко* 142, *Миско* 141 зв., *Терешко* 146 зв., *Тимасиъ* 160 зв., *Тишъко* 175 зв., *Харко* 186 зв., *Хведко* 143, *Юрко* 158.

Окрім церковних імен, зрідка вживалися такі одночленні чоловічі іменування:

– давньослов'янські автохтонні відкомполітивні і відапелятивні імена: *Радко* 155 зв., пор. ОН Радиславъ, Радимиръ (Демчук, с. 36), *Жданъ* 259 (Демчук, с. 113), *Бакунъ* 35 зв., від ОН Бака, пор. Бака Федір, Бака Григорій (Бірыла, с. 197), похідне із суфіксом *-унъ*, який був засобом творення зневажливо-насмішливих назв типу *балакун*, *свистун*, пор. ОН Седунъ, Красунъ (Керста, с. 90);

– іменування за власним іменем або прізвищем батька: *от Сошъковича* 257, *Левощевича* 154 зв., *Павленъта* 145.

Засвідчена власна назва особи за етнічною належністю: *Сербень* 166, пор. ОН Сербинъ (Керста, 33). Знаходимо й відойконімічний антропонім: *Медешевскии* 257, який за походженням належить до так званих „відтопонімічних прикетників” [3, с. 210].

Одночленні жіночі власні назви репрезентовані головно християнськими іменами, повними й короткими: *Ганна* 153, *Зиновіа* 183, *Катерини* 277 зв., із *Марєю* 141 зв., *Гленою* 202 зв., *Просиміа* 193 зв., *Устимєю* 182; *Васіа* 149, *Луцею* 161 зв., *Любкою* 148, *Гдепкою* 157 зв.

Жіночі іменування із суфіксом *-иха*, які представляють самобутній східнослов'янський словотворчий тип андронімів [11, с. 235], знайшли своє відображення в однокомпонентних назвах осіб, що походять: від чоловічих християнських імен: *Вереміиха* 214, *Панасихи* 181 зв.; від чоловічих відапелятивних слов'янських автохтонних імен: *Бровчиха* 179, пор. ОН Бровко, від *бровко* – „кличка пса з великими бровами” (Реєстр, с. 531), *Каганіихи* 277 зв., пор. ОН Каганъ, від тюрк. *hakan* – „цар”, „хан” (Реєстр, с. 542), *Лакотихи* 144 зв., пор. ПН Локоть (Горпинич, 100). Виявлені поодинокі жіночі найменування посесивного походження з суфіксами *-ов/-ин*: *от Бровчинги* 185, *Лотышовеи* 187, пор. відетнонімну

ОН Лотышь (Реєстр, с. 548), *обмеж Мирковей* 175 зв., пор. ОН Мирко (Демчук, с. 78). Фіксуємо й відойконімну жіночу назву особи: жоною своєю *Їжсьицкою* 143 зв.

Двочленні іменування вижвівчан становлять переважну більшість антропонімікону пам'ятки. За лексико-семантичними особливостями компонентів двочленні чоловічі назви осіб – це здебільшого найменування за власним іменем та патронімічною назвою, що містять:

– християнське ім'я і патронім на *-ич, -евич/ -ович*: *Андрєія Демєнич[a]* 146 зв., *Власа Демєнич[a]* 179 зв., *Іванови Савчичу* 174, *Ігната Куньчич[a]* 142, *Лавришови Нєродчичу* 278, *Макар Хотабич* 174 та *Макаръ Хотабкович* 194, *Мартинъ Оксютич* 158, 176 зв., *Мисіа Данилчича* 161 і *Мис Данилович[a]* 173, *Сєменови Лапчичу* 156, *Тимоиъ Таньчичъ* 36;

Воицєхъ Кресєвич 166 зв., *Гаврила Тимошевич[a]* 190, *Івана Жданєвич[a]* 164, *Івану Лавришевичу* 146 зв., *Мєлєха Митєвича* 36, *Іарошови Нєциєвичови* 152 зв.; *Аврамъ Пушькарович* 190 зв., *Аръхипъ Самсонович* 189 зв., *Васка Глѣбковича* 158, *Васка Приходович[a]* 189 зв., *Петра Пушькарович[a]* 191, *Стєцька Морозович[a]* 167 і *Стєцка Морозика* 188, *Іаном Щастновичєм* 140;

– християнське ім'я і патронім на *-ик*: *Васко Гонъчикъ* 193, *Васко Куцикъ* 166, *Гаврила Бибика* 185 зв., *Дмитра Дунъчєка* 153 зв., *Іванъ Козорєзикъ* 141, *Івана Лєвошыка* 214, *Кузми Дунчика* 142, зв., *Іаръмола Мажєджарика* 189 зв., *Іароша Ёєолрѣчєка* 185 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ко*: *Стєпана Стужка* 172, *Супрунь Гарашько* 185 зв., *Юхим Скучко* 145 зв., *Іацька Лозька* 141 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ець*: *Васка Гонъца* 173, *Грицєви Порьдубцови* 277, *Кузма Дунєц* 151 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-еня*: *Мартина Івчєніата* 158 зв.;

– два християнських імені, із яких другий компонент, правдоподібно, був іменем батька чи іншого предка (пор. [6, с. 507]): *Хвєдка Гриніа* 185.

У Вижвівській актовій книзі наявні двочленні чоловічі іменування, що є назвами осіб за власним іменем та відапелятивним слов'янським іменем чи прізвиськом, серед яких виділяємо такі структурні різновиди:

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько, пов'язане із внутрішніми та зовнішніми особливостями людини: *Мартина Нєродъки* 179 зв., *Хвєдко Шелєсть* 144 зв., *Сємена Короц* 172 зв.;

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько на *-ица / -иція*, що використовувалося для утворення суфіксальних варіантів

як християнських імен (*Іваниця, Хомиця*) (Керста, с. 89), так і слов'янських автохтонних імен (*Балиця, Ступиця, Лисиця, Одениця*) (Демчук, с. 99, 139): *Аньтона Глушаници* 180, пор. прізвищеву назву *Глушаниця*, яка походить від нечленного прикметника *глух* (Чучка, с. 124);

Аньтон Кримніаниця 172, *Матфеи Кримниці* 278, *Миска Кримниці* 276 зв., пор. апелятив *кремениця* – зменшене від *креміль* (Грінченко, II, с. 302), діалектні номени *кремениця* – „креміль; бот. кремена лікарська” (ГГ, 104), *криміниця* – „гладкий, відшліфований камінь” (Гуйванюк, с. 234);

Мискови Коднениці 183, пор. назву с. *Кодня* Житомирського р-ну Житомирської обл. (СГН Укр, с. 201), відому з початку XVI ст. (SGKP, IV, с. 238), тож, можливо, це відойконімне утворення.

Ще один вид двочлених чоловічих назв пам'ятки – найменування за власним іменем та характеристикою особи, представлені такими компонентами:

– християнське ім'я і назва-вказівка на професію, заняття: *Васка Горцара* 166, *Лесія Ковалія* 151, *Матфеія Шевца* 191 *Радька Слусара* 156, *Степана Лисничого* 169 зв., *Хведка Ковалія* 141, *Іакубови Слусару* 140;

– християнське ім'я і назва особи за місцем походження або проживання: *Аньдр'ю Москалю* 162 зв., *Миколаємь Серьбиномь* 212 зв., *Васко Низ* 140, *Шимонем Борковским* 147, *Іан Зимницьки* 183, *Јана Пневського* 212 зв., *Івана Порыдубского* 167 зв.

Двочленні особові назви становлять найбільшу частину жіночих найменувань пам'ятки. За структурними та лексико-семантичними особливостями превалюють ті оніми, що складаються із християнського імені та посесивної назви на *-овна/-евна*: *Гап'ька Лисовна* 154, *Катєрини Мисковны* 163, *Марушкою Валєнтиновною* 152, *Ѓриш'ьки Ток'ьмаловны* 185 та *Ѓрисци Токмаліан'ьци* 185, *Полажка Юрковна* 185 зв., *З'ьн'ьки Пот'євны* 191 зв., *Насти Ковалєвны* 181, *Ѓрисци Короцєвни* 172 зв. На спосіб утворення таких назв указує описове найменування, яке містить християнське ім'я і вказівку на ім'я по батькові: *Маруш'ька, по отци Гарасимовна* 178.

Розмаїття антропоформул серед жіночих іменувань свідчить про неунормованість способів ідентифікації жінок. До прикладу, виявлені назви, що складаються із:

– жіночого християнського імені та андроніма на *-иха*: *Зиновии Карпихи* 183 зв., *Ѓрьш'ька Лап'ьчиха* 214 зв.;

– двох андронімів на *-иха*: *Хведчихи Трипачихи* 179;

– андроніма на *-иха* та посесива від чоловічого імені: *Мишґчиха Сєньдикова* 212 зв., *Хведчиха Дєниськова* 258 зв.;

– жіночого християнського імені та посесива на *-ов*: *Васіа Костукова* 187 зв., а також назва, у складі якої наявні два посесиви на *-ов*: *Іакимовое Поповичовеи* 144;

– жіночого християнського імені та назви за ім'ям чоловіка у формі присвійного прикметника на *-ск-*: *Уліанки Ковалскоє* 182 зв.;

– двох посесивів на *-ов -ск-*: *Щупаковскои Юрковскои* 276 зв.;

– жіночого християнського імені та відтопонімної назви на *-анка*: *Катєрини Росточаньки* 184 зв., *Куцею Барнатанькою* 188 зв., *Оганка Марштанка* 161 зв., зокрема Л. Литвинчук припускає, що імена на *-анка* ідентифікують землевласниць [4, с. 145].

Таким чином, матеріали досліджуваної пам'ятки підтверджують думки науковців про абсолютну перевагу двочленних антропоніміїх іменувань, що особливо спостерігається в документах XVI–XVIII ст. [6, с. 507; 4, с. 145].

Значно меншу кількість антропонімів Вижівської актовї книги становлять **тричленні власні назви осіб**. Вони були засобом ідентифікації представників різних верств населення: шляхтичів і посполитих. Чіткої схеми їх не визначаємо через розрізненість структури та лексико-семантичних особливостей назв, серед яких можна виділити:

– чоловічі іменування із двома патронімними складовими на *-ич, -евич/ -ович*: *Андрє Устнович [а] Сємакович[а]* 278, *Грицємь Моисєєвичєм Дворниковичєм* 180, *Іванови Іванович[у] Синовчєвич[у]* 186 зв., *Лукашє Хомич Лєсюкович* 175 зв., *Матфєи Устнович Сємакович* 278, *Миско Іванович Сємашькович* 193, *Радько Мискович Слусарович* 165, *Романа Сьновчєвич[а] Данилович[а], Савци Потфєвичу Карьповичу* 184, *Сємена Іванович[а] Стєцєвич[а]* 166 зв., *Трохима Куриловича Сємакович* 172 зв., *Іарошє Васкович Забєлич* 153;

– чоловічі іменування з однією патронімною складовою на *-ич, -евич/ -ович*: *Васка Куцика Либковича* 141, *Іван Карпович Пукаликь* 159 зв., *Трохима Гжкошькович[а] Скрымка* 182, *Андрѣи Іацкович Ковал* 277, *Ковал Стєпань Кузмич* 175 зв., *Хведунови Сєменовичу Горщарєви* 143, *Юрка Куньчич[а] Коваліа* 157 зв., *Іакуба Слусара Станиславовича* 140, *Єсипа жида Лєйбович[а],*

– чоловічі іменування без патронічних суфіксів *-ич, -евич/ -ович*: *Штепанови Вшолковському Рудниску 167 зв., Хведкови Приступи Ковикови 172 зв.*

Тричленні власні назви жінок представлені іменуваннями з посесивними складовими: *Марушською Преддзіатковичовою Зимницькою 183 зв., Мелаха Марциновна Кондратова 145, Полажска Іацькова Лакотиха 142 зв.*

До складу **описових антропонімів** Вижвівської актової книги входять такі структурні компоненти

– ім'я денотата + ім'я або прізвище у формі посесива того, за ким називається особа + апелятив на означення спорідненості або свояцтва: *Анѣтон, Стовков зіат 177, Івану, Борысовому сыну 258 зв., Васи, сестры Сошковича 257;*

– християнське ім'я + патронім (чи без патроніма) + вказівка на прізвищеву назву особи: *Семена Попович[а] прозвиском Кокоцувицины 174, Хведка Демидович[а] прозвиском Нишигть 147, Степанъ прозвиском Стовко 177.*

Огляд антропонімікону Вижвівської актової книги XVII ст. засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною була двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, що мають абсолютну кількісну перевагу, порівняно із відтопонімними назвами, поодинокими слов'янськими автохтонними відкомполітичними й відапелятивними власними назвами і похідними від них. Окремий вид онімів становили описові найменування, які, крім імені денотата, вміщували апелятиви на означення спорідненості або свояцтва і вказували на прізвищеву назву особи.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Бірыла – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. I: Уласныя імёны, імёны-манушкі, імёны по бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск, 1966.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів, 1997. – 230 с.

Горпинич – Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2000. – 404 с.

Грінченко – Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. – Т. I – IV. – К., 1907–1909.

Гуйванюк – Словник буковинських говірок/ за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.

Демчук – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К., 1988.– 117 с.

Керста – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152 с.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Остащ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – 588 с.

СГН Укр – Горпинич В. О. Словник географічних назв України / В. О. Горпинич. – К., 2001. – 526 с.

Чучка – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – Т. I–XV.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські прізвиська, утворені лексико-семантичним способом / Г. Л. Аркушин // *Acta Onomastica*. – Ročnik XLI–XLII. – Praha, 2001. – S. 7 – 17.

2. Аркушин Г. Л. Прізвиська-композиції в говірках Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // *Słowiańskie composita antropomiczne*. – *Rozprawy Slawistyczne*. 16. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000. – S. 39 - 44.

3. Бабій І. Прізвищеві назви на -ськ(ий) у волинян XIV – XV ст. / І. Бабій // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – 2004. – Вип. 34. Ч. II. – С. 209 – 213.

4. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі „Актової книги Житомирського актового уряду 1609 р.” / Л. В. Литвинчук // *Актуальні питання атропоніміки* / відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 138 – 146.

5. Лісова Л. Лексична база прізвиськ Горохівщини, мотивованих індивідуальними ознаками першонасців / Л. Лісова // *Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. № 22 (I). – Житомир, 2010. – С. 257 – 266.

6. Остащ Р. І. Ідентифікація особи в Реєстрі / Р. І. Остащ // *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Остащ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – С. 505 – 512.

7. Покальчук В. Ф. З історії антропонімії Волині / В. Ф. Покальчук // *Питання ономастики*. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 272 – 276.

8. Словник варіантів власних імен північно-західної України / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.

9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. – Т. I: А–И / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 412 с. ; Т. II : І–П. – 454 с.; Т. III : Р–Я. – 364 с.

10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 670 с.

12. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора про мову Вижвівської актовї книги XVII століття. Аналіз антропонімікону засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною є двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, слов'янські власні назви і похідні від них.

Ключові слова: *антропонім, антропоформула, патронім, християнське ім'я, слов'янське ім'я.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора о языке Выжвевской актовой книги XVII века. Анализ антропонимикона показал использование различных способов идентификации личности, из которых наиболее продуктивной является двучленная модель наименования. В составе мужских и женских антропоформул использовались полные и сокращенные христианские имена, славянские имена и производные от них.

Ключевые слова: *антропоним, антропоформула, патроним, христианское имя, славянское имя.*

Summary

The article continues a series of author's publications about the language of Vyzhva Act Book the seventeenth century. The research of proper names showed the use of different methods of person's identification, the most productive of which is the binominal model name. The male and female anthropoformulas include full and abbreviated Christian names, Slavic names and their derivatives.

Key words: *anthroponym, anthropoformula, patronym, a Christian name, a Slavic name.*